

való törődés pedig erkölcsi kíváncsóság azon szempontból, hogy a szervezet minél fejlettebb, épebb, egészségesebb lehessen.

A második esetben pedig arról van szó, hogy amaz előbb említett gondoskodás nehogy túlmenjen a határokon s nehogy a test vágyai és kíváncsóságai, a kényelem és a restség, az élvezet és a gyönyör megöljék az akaratot. Ha a testet önmagáért műveljük, Platon szerint is egyoldalúságba és a lélek erőteljes eszköze, tehát nem teljesen önérték és viszont nem csupán rabszolgája a léleknek, amely őt sanyargathatja kénye-kedve szerint, hanem a kettő egymással és egymásért kell, hogy éljen. Az erkölcsi törvény az egyén életében akkor létesülhet legteljesebben, ha az egyénben a különböző törvényszerűségek mind harmóniában munkálkodnak, az ember célját megvalósítandók.

(Folytatása következik.)

Dr. Kiss Elek.

VALLÁS ÉS TEOLÓGIA.

A teológia, mely egykor az összes tudományok vezető ága volt, lassankint mind többet és többet veszít népszerűségéből s általában az életben elfoglalt szerepének fontosságából. Nemcsak azok körében, kik a vallási kérdésekkel szemben általában közömbösek, hanem még azok körében is, kiknek számára a vallás ma is olyan, mint a mindennapi éltető kenyér, — bizonyos elridegülés tapasztalható a teológiával, mint tudománnyal szemben. A régi teológiai rendszerek tanításait megcáfolta a fejlődő élet, a tudomány. Az emberek bizalmatlanok lettek azokkal a dogmákkal szemben, melyekbe a teológiai tudomány a keresztény vallás vélt igazságait summázta; sőt azok, akik nem tudták a vallás és a teológia megállapításait, a dogmák közt a különbséget megtenni, az utóbbi abszurd és a józan észsel ellenkező tanításai miatt a vallással szemben is, mint — szerintük — a középkor szellemi maradványával szemben, közönyöseké váltak.

Ha egyébként nem is, már csak a fogalmi tévedések tisztázása céljából is, szükségesnek látszik, hogy a vallás és teológia fogalmát nagy vonásaikban tisztázzuk s azoknak egymáshoz való viszonyát megvilágítsuk.

Vallás és teológia, két külön fogalom annyira, hogy a vallás, mint benső lelki jelenség teológia nélkül is elképzelhető; viszont vannak teológiai rendszerek, melyekben vajmi keveset találunk a vallás élő elemeiből. A teológiai rendszerek korok és körülmények szerint állandóan változnak, a vallás azonban mint lelki élmény, mindig és mindenütt egy és ugyanaz. Külső formái megnyilvánulása változik ugyan, de szellemi jelentése

állandó. Előbb van mindig a vallás és csak azután következik a teológia, mely a vallásnak, mint benső lelki jelenségnek értelmi magyarázata és rendszerbe foglalása.

Az ó-testamentum prófétái nem spekulatív teológiai tanokba, hanem ragyogó költeményekbe öntötték Isten által inspirált vallásos lelkük tartalmát. Példájukat követte sok tekintetben Jézus is. Szívének mélységes hitét, boldogító tanításait nem száraz teológiai okoskodásokban fejezte ki, hanem népies parabolákban mondotta el világot idvezítő vallás erkölcsi igazságait.

A keresztény teológia akkor kezdődött, mikor a keresztény vallás görög földre is áterjedt s amikor a görög filozófiai iskolák értelmi magyarázatokkal kezdték alátámasztani a keresztény vallás tanításait. Ez a törekvés a II-ik században nagy túlzásokba esett s az úgynevezett „Gnoszticizmus“-ban nyilvánkozott meg, mely irányzat a kereszténységet kiforgatta eredeti jelentéséből. A katolikus kereszténységet ez a körülmény arra kényszerítette, hogy a keresztény tant illetően a maga felfogását és álláspontját a „Gnoszticizmus“-sal szemben pontosan körülírja és értelmi magyarázatokkal is ellássa.

Innen veszi az indítást a keresztény teológiai tudomány, mely aztán hosszú századokon át lankadatlan buzgalommal folytatta dogma-alkotó munkáját. A dogmákat zsinatok és pápák szentesítették s az egyházban az üdvösséget lassankint ezeknek elfogadásától tették függővé. Ezekkel a dogmákkal szemben azonban, ha még százszor jobban megcáfolja is azok tanítását a modern tudomány és a fölvilágosultság, nem szabad túlszigorúaknak és igazságtalanoknak lennünk. Tény az, hogy megalkotásukban (kivéve azokat, melyeket az egyház és a pápák hatalmi törekvése sugalt) az az őszinte és becsületes szándék veze'tett, hogy a keresztény vallás igazságait magyarázzák, rendszerezzék és össze foglalják. Hogy aztán a mai modern tudomány állítása szerint az illető teológusok nem mindig látták a tiszta igazságot, vagy tévesen látták azt és sokszor félremagyarázták a keresztény vallást, ez nem az ő hibájuk, hanem koruk értelmi műveltségének természetes következménye. Annak a kornak, amelynek számára ezeket a dogmákat írták, szellemi igényeit kielégítették. A hibát csak később a hivatalos egyház követte el akkor, mikor csak egy bizonyos kor szellemi igényeinek szóló, emberek által a kor műveltségi foka szerint formulázott doktrinákat csalhatatlanokká tette s azt tanította, hogy ezeknek elfogadása lesz örökidőkre szólóan az üdvösség feltétele. Ez természetesen már a vallás kárára ment, mert megakadályozott sőt egyenesen megtiltott minden öntudatos egyéni gondolkozást és elmélyedést, ami pedig az igazi vallásos élet első kelléke. A gyermek kalapját, mely egykor nagyon divatos és stílusos volt, természetellenes módon a felnőtt férfi fejére erőszakolta. Itt a magyarázata annak, hogy az öntudatosan gondolkozó és szellemi tekintetben saját lábú-

kon járni szerető elemek, mivel a vallásnak évszázadok előtti értelmezését, úgy, amint azt a dogmákban kifejezve látták, józan értelmükkel ellentétesnek találva, elveszítették a dogmák és az egyház iránti bizalmukat s lassankint, mivel a vallást csak dogmai értelmezésen keresztül ismerték, a vallási kérdésekkel szemben is közömbösek, sőt nem egy esetben egészen ellenszenvesek lettek.

Vigyáznunk kell azonban, nehogy igazságtalanok legyünk a régi századok teológusaival szemben. Kétségtelen, hogy egy-kissé kelleténél többet vittek bé a görög elmélkedésekből a keresztény vallásba, de tény az is, hogy mindig oly problémákat fejtegettek, melyek kivétel nélkül a keresztény vallás alapvető tételeit alkották. A sok közül e helyen csak egyet említsünk: a Krisztus személyéről szóló tant. Jézus élete és tanítása szokatlanul mély nyomokat hagyott a tanítványok lelkén. Hatalmas egyénisége lassankint kezdett mind jobban és jobban kiemelkedni más anyától született emberek sorából. Gyökeret vert a lelkekben az a hit, hogy ő örök igazságok szószólója s az isteni szellem legtisztább kinyilatkozása volt, úgy hogy a vele való lelki közösség az embert bűneitől szabadítja meg és Istennel egyesíti. Istennek és az embernek egymáshoz való ilyértelmű közelsége Isten bensőleges élete, lelke az emberben s az ember élete az Istenben, ez a gondolat s a bűntelen élet szerzésének lehetősége: ez volt abban az időben életeszmény, ebben nyert kifejezést a jobb lelkek vágyakozása, szemben azzal az erkölcsi romlottsággal, mely a görög és a római birodalom alapjait már akkor bontogatni kezdte. Egy jó ideig az erkölcsi tisztaság és az Istennel való egyesülés és közösség elnyerésének feltétele a hit elfogadása és vallása volt: Jézus az Isten fia. Azt azonban, hogy ez a fogalom mit jelent, senki se próbálta meg még akkor pontosan körülírni. A kiengesztelődés az Isten és az ember egysége, mely atya és gyermek viszonyában nyert kifejezést, volt a hívő lelkek drága kincse s a kereszténység fundamentális tétele.

Ezzel a tétellel szemben azonban rövidesen két tagadás merült föl és mindkettő ugyanabból az alapelvből indult ki. Voltak, akik azt állították, hogy az emberi alaptermészet oly romlott és Isten a maga tisztaságában és szentségében oly távol van tőle, hogy ember vele lelki közösségre lépni képtelen, legfőbb csak az ő parancsolatait ismerheti meg, hogy azoknak engedelmeskedjék. Ez a felfogás tagadta Krisztusban az isteni természetet s őt egyszerű prófétának tartotta, kinek feladata, mint a többi prófétáké is, az volt, hogy Istennek egy új üzenetét közölje a világgal. Az ő személyében sem volt összhangban az isteni és az emberi: a két távol eső fókusz. Ez a felfogás benső inspiráló erejétől fosztotta meg a keresztény vallást s azt egy egyszerű törvénykönyvnek minősítette.

Ezzel a felfogással teljesen ellentétben egy másik iskola

azt tanította, hogy Krisztusban tisztán csak isteni természet volt, vagyis: Krisztus Isten volt és Jézusban csak ideiglenesen öltött föl testet azért, hogy így az isteni evangéliumot a világgal közölhesse és mikor ezt elvégezte, Jézust mint lakóhelyet a keresztfeszítés előtt elhagyta. Sőt a képzelet még ennél tovább ment; azt is tanították, hogy Jézus egész élete csupán csak egy fantasma, ő egyáltalán nem volt ember, hanem csupán üres képmása az embernek, akin keresztül az Istenség magát kinyilatkoztatta. Az embert Istennel szemben ez a nézet is, mint az előbbi, teljesen reménytelen elszigeteltségben hagyta. Jézus nem lehet az ember eszményképe, ha benne semmi emberi vonás nem volt. Ember eszménye csak ember lehet, de olyan ember, ki Istenhez emel. A tudományos teológiának most az lett a feladata, hogy kimutassa mindkét álláspont tévedéseit s egyben megállapítsa a maga tanítását Krisztus személyét illetőleg. Végül is aztán Krisztus kettős természetének tanához ért el, vagyis azt tanította, hogy Krisztus személyében az isteni és az emberi természet elválaszthatatlanul egyesült.

Ha bele képzeljük magunkat a régi időknek eme vitatkozó szellemébe, talán arra a meggyőződésre jutunk, hogy a kérdést ennél bölcebben akkor nem is lehetett volna megoldani. Nagy hiba volt azonban az, hogy a hossza nyújtott vitatkozások, melyekben mindenik fél a maga formuláját akarta a másikra ráerőszakolni, lassanként a kereszténység szellemével tökéletesen ellenkező harcokká élesedtek ki. Lassankint egy-egy uralkodó dogma elfogadtatása fontosabb lett, mint a szívek érzületének kiművelése. Csakhamar a világi hatalom fegyverei is alkalmazásba vették az igazság megállapításának munkájában s aztán míg az úgynevezett orthodoxia maga állását hivatalosan megerősítette, az Istennel való lelki közösség szomjusága lassankint kialudt a szívekben. Lám ebben az esetben a teológusok dogmája a szívek vallásos érzületének kárára esett.

Némileg maga a reformáció is hasonló helyzetet teremtett. Az ellentétes szekták kénytelenek voltak hittételeiket a katolikus egyházzal szemben pontosan formulálni s az ellentét amint tudjuk, heves összetűzésekre és véres vallásháborúkra adott alkalmat. A felekezeti türelmetlenség visszhangja némely körökben még ma is meg-meg csendül. A vígasztaló csak az, hogy századok folyamán mindig voltak békességre hajló, szerető szívek, kik a türelmetlen szellemű teológiai karoktól magukat távol tartva, Istennel való csöndes lelki közösségre vágytak, arra, amit tulajdonképpen a kereszténység adott a világnak. Míg a teológusok és a hatalom képviselői Jézus személyéről szóló, türelmetlen, gyűlölködő vitáikban Jézus szellemét ismét és ismét keresztre feszítették, ők jézusi cselekedetekkel és élettel mutatták meg a Mester szellemét. A teológiával szemben még ma is némi ellenkezést tapasztalhatunk. Az őszinte és igaz vallásos szívű emberek közt sokan akadnak, kik nem rokonszenveznek

a különböző ellentétes teológiai rendszerek elméleti vitáival; sőt egyenesen elítélik a felekezetieskedő dogmatizmust s ehelyett gyakorlati kereszténységet sürgetnek, mely egyszerűen Isten és emberszeretetet jelent. Nem egy esetben történik meg, hogy a ker. teológia az emberek közé éket ver, dogmai felfogásuk szerint osztályozza őket és a türelmetlenség és a gyűlölet szellemét szítja közöttük. A ker. vallás szelleme azonban az embereket, még az ellenségeket is mindig szeretetben egyesíti. Ime egy nagy különbség vallás és teológia között. A két szót nem szabad kicserélni, mint azt a mindennapi életben tesszük: vallást mondunk és teológiát értünk, vagy megfordítva.

A teológiai ismeret még nem záloga a vallásosságnak. A legélesebb eszű teológus nem mindig a legjobb keresztény is. A hitvallások pontos ismerése s a világ dogmái között való jártasság nem mindig vall mély vallásos érzületre. Éleseszűség és mélyhitűség két különböző dolog. Dogmatikus köpenyeg alatt hitetlen is lehet a szív.

A középkor ördögi kegyetlenségei s az inquisitio borzalmi — hála Istennek — ma már nem ismétlődnek meg. Ezt azonban nem annyira a teológusok türelmességének, hanem a világi hatalom beavatkozásának kell köszönnünk. Az Antikrisztus rossz szelleme lappangva még ma is él; türelmetlenséget szít azok ellen, kiknek vallásos meggyőződése ellenkezik az ő ősi teológiájuk kohójában gyártott dogmáikkal. Ebben a vonatkozásában a teológia egyenesen káros a váltásos életre nézve, mert rosszindulatú szenvedélyeket ébreszt a szívekben, elölti a szeretet szellemét, ami nélkül pedig soha senki se ismerheti meg az Istent. Az *odium theologicum* már régen közmondássá vált; annál kevesebbet hallunk azonban a *caritas theologica*-ról. Ha a mult vallásos küzdelmeire és vitáira gondolunk, azt látjuk, hogy a dogmagyártó teológia inkább pokolt, mint Istenországot teremtett a földön. Isten országát csak a gyakorlati vallásosság, a béke és a szeretet szelleme alapozhatja meg a földön.

Liberális körökben mindjobban erősödik a nézet, hogy a metafizikai viták s általában mindenféle dogmatikus okoskodás a vallásos igazságok megállapításában másodrendűek, sőt csaknem fölösleges. A meddő viták helyett amúgyis a gyakorlati élet megjavításán, a keresztény szellemnek közéleti érvényre emelésén kellene inkább gondolkozni. Vallás és teológia: a két fogalomnak megkülönböztetésében sokan máris annyira mennek, hogy azokat teljesen elválasztják egymástól s azt állítják, hogy egyik a másik nélkül egészen el lehet. Szinte dicsekvőleg mondják többen, hogy semmiféle tanra szükségünk nincs és ezt teszik olyanok is, kiknek szívük mélyen vallásos. A vallás — mondják, — szeretet Isten és ember iránt. A cél tehát a szeretet ápolása és nem érdemes más krédókkal törődni. Orthodox oldalon azonban azt vitatják, hogy végeredményé-

ben minden vallás dogmán nyugszik; még akkor is, ha a vallás fogalmát Isten és ember iránti szeretetre szűkítjük, mert már ez az egyszerű fogalom is dogmát von maga után, azt t. i., hogy van Isten. Mind a két álláspont tartalmaz valami igazságot. Szükséges tehát lehetőleg teljesen pontosan tisztázni a fogalmakat és kijelölni a vallás is a teológia fogalmának viszonyát.

Mínthogy a szót: vallás, különböző értelemben szoktuk használni, tisztáznunk kell annak jelentését előbb a teológiával szemben való viszonyában. Gyakran használjuk a vallás szót akkor is, amikor tulajdonképpen rendszeres hittételekre, vagy szertartásos szokásokra gondolunk. Beszélünk keresztény, zsidó, mohamedán stb. vallásokról s közben legtöbbször inkább egy-egy hitformára vagy ceremóniális szokásra gondolunk, mint benső, láthatatlan életfolyamatra, a szív sajátos érzületére, melyből valóban a hitformának és a vallásos szertartásoknak is származnia kell. Ha a fenti értelemben vesszük a vallást, akkor a teológia nem sokban különbözik a vallás fogalmától; sőt azt mondhatjuk, hogy a teológia a vallásnak egyik vezető szerepet vivő része. Azonban a vallás nem hittételek összesége, hanem benső lelki állapot, melynek tartalma hit, szeretet, bizalom, remény, szentség, hűség, áhitat: amelyek tulajdonképeni forrásuk a hitformáknak és a szertartásoknak is. Ezt a lelki állapotot csak az ismeri és érti, ki azt magában hordozza. Most már kéznél fekszik a vallás és teológia közt fönnálló fogalmi különbség és a köztük levő viszony természete is. A teológia a vallásnak, mint benső lelki élménynek tudományos értelmi magyarázata és tudományos rendszerbe foglalása. Ha ez aztán így áll, megértjük azokat is, akik azt állítják, hogy vallás és teológia egymástól függetlenül is ellehet. Valaki például lehet nagyon jártas a teológiai tudományágak ismeretében, sőt alkotó munkával is gazdagíthatta azt egy-egy vonatkozásában, ugyanakkor szíve mégis rideg, vallástalan. Másrészt pedig valaki lehet mélyen vallásos, de mivel hiányzik intellektualis készsége, nemcsak hogy nem gazdagítja a teológiai tudományokat, hanem azoknak ismeretében is örökre analfabéta marad, sőt talán még saját lelke tartalmáról se tud tisztán számot adni.

Ha a fenti különbségtétel megáll, akkor fontosság tekintetében az elsőbbség a teológiával szemben a vallást illeti. A vallás, mint benső lelki élmény egyetemes jellegű: alkotó elemeiben, lényegében mindig, minden emberben egy és ugyanaz. A teológia azonban korok és vele foglalkozó emberek értelmi nivója szerint külön folyton változik és különbözik. A vallás egyesít, a teológia megkülönböztet, elválaszt egymástól. A vallás békességet hoz és szeretetet ébreszt; a teológia azonban sokszor szenvedélyeket táplál, gyűlöletet szít, a féltékenység magvait hintegeti és okozója lehetett már az inkuizíció rémtetteinek is.

Van azonban némi alapja annak az állításnak is, hogy a vallás dogmán épül fel. A vallás fogalma mindig a hitnek egy bizonyos nemét zárja magába. Ennek a hitnek pedig a szeretet és a hűség érzetével szemben, mely a vallás fogalmát kíséri logikailag, mindig elsőbbsége van. Mivel pedig a hit valószínűsége épül fel s a valószínűség magában rejti többé-kevésbé a bizonytalanság fogalmát is, ami aztán ismét vége-hossza nélküli vitákra ad okot a vallásban, megkísérelték, hogy a vallás fogalmát az érzés sajátos formájává egyszerűsítsék, hogy aztán így azt minden értelmi tárgy köréből kivonhassák. Ez a kísérlet azonban tévesnek bizonyult. A vallás nem gyöngye formátlan eredménye a mi változó kedélyállapotunknak, hanem határozott, benső erő, lelki hatalom ni bennünk, mely közömbösségünkben főlráz s létünk isteni eszményeibe formál át. A hit mindig legfontosabb alkotó eleme marad minden vallásos életnek.

A hit fogalmának kikapcsolása Schleiermachernek se sikerült. Szerinte a vallás semmi egyéb, mint egyszerű függésérzet. De ez a függésérzet már hitet tételez fel valakiben, kivel szemben függő helyzetünket mindnyájan érezzük. Ennél a pontnál aztán ismét megnyílik a kapu a metafizikai okoskodások és vitaközpontok előtt.

Tény az, hogy a vallás és a hit fogalma elválaszthatatlanok. Ez azonban még nem azt jelenti, hogy a vallás dogmákon épül fel. A tiszta látás kedvéért mindenek előtt pontosan körül kell írunk azokat a fogalmakat, melyekről most itt szó esik: hit, hittétel (doktrína) és dogma. A hit teljesen subjektív természetű az emberi lélekben, mert a hit fogalma el se képzelhető egy bizonyos hívő lélektől függetlenül. A hittétel (doktrína) a hit tartalmának külső megállapítása és formai körülírása. A dogma pedig az a hittétel, melyet egy magasabb hatalom, pl. egy zsinat, tekintélyénél fogva szentesít, kötelezőnek és az üdvösség feltételének nyilvánít. Így tehát lehetnek és vannak is hittételek, melyekben mint általában a tudomány más megállapításaiban sok ember hisz, de amelyek még sem dogmák. Sőt tovább menve, még azt is állíthatjuk, hogy lehet a hit valakinek szívében élő hatalom, anélkül, hogy azt az hittételekbe összefoglalná s mások előtt is érthetővé tudná tenni. Sok emberben hiányzik ehez a szellemi képesség, de azért az illető lelke nem kevésbé vallásos. Elfogadhatjuk tehát azt a tételt, hogy minden vallás hitben gyökerezik, de ugyanakkor joggal tagadhatjuk azt az állítást, hogy a vallás szükségszerűen dogmán épül fel. Hit és dogma két külön fogalom.

Vonjuk le megállapításaink eredményét. Ha a hit mint subjektív lelki tény, éltető erő és hatalom, el lehet anélkül is, hogy hittételek (doktrinák) alakjában külső kifejezést nyerne, annál inkább elképzelhető a vallás teológia nélkül, mint hogy a teológia a hit tételeit foglalja rendszerbe s azokat látja el ér-

telmi magyarázatokkal. Egy ember föltétlen odaadással hihet Istenben s teljes bizalma lehet az ő jóságában anélkül is, hogy ismerné és értené azokat a bizonyító okokat, melyeket a teológusok Isten létének bizonyítgatásánál alkalmazni szoktak. Szívből szeretheti Jézust, élete eszményeül választhatja és mint nemes példaadóját követheti őt mindhaláláig anélkül, hogy ismerné azokat az elméleteket, melyek Jézus személyét illetőleg századok folyamán a teológiában kialakultak. Hű olvasója lehet a bibliának, megtalálhatja benne a lelki erőt és a vigasztalást az élet küzdelmei közt anélkül, hogy csak sejtelme is lenne az ihletés tanáról vagy ismerné a biblia-kritika megállapításait. Minél jobban bizom barátomban, minél közelebb érzem őt lelkemhez, annál kevésbbé kívánom elemezni lelki tartalmát s szinte bánt még a gondolata is annak, hogy becsületeségét kelljen bizonyítgatnom, hogy ahöz szó férhet. Ki szíve mélyén érezi és szereti Istenét, annak nincs szüksége Isten létének bizonyítékaira, mert az az ember Istenről a legerősebb bizonyosságot szívében hordja s szinte rosszul hangzik előtte a teológus rideg, száraz okoskodása.

Ez a megállapítás azonban legkevésbbé se szállítja alább a teológia értékét. A teológia értéke ugyanaz, mint bármely más tudomány ágé, avál, hogy a hit tételeit s általában a vallást, mint benső lelki élményt magyarázni és rendszerbe foglalni törekszik, a gyakorlati vallásosság szempontjából nagy szolgálatot teljesít. Abban a pillanatban azonban, mihelyt avál a szándékkal lép fel, hogy csalhatatlan dogmákat formulázzon és védelmezzen, önmaga hitelét ássa alá ép úgy, mint ahogy tenné az a természettudomány, mely megállapításait a tekintély elve alapján akarná bizonyítani és csalhatatlanságára való hivatkozással ma is azt tanítaná, hogy a nap forog a föld körül és nem megfordítva. Még soha senki se ridegült el a természettudománytól csak azért, mert az hosszú ideig tévedett s a világegyetem központjának a földet tartotta. Nem, mert a tudomány mindig kész volt elismerni tévedéseit, csalhatatlan dogmák formulázására igényt soha se tartott s minden kérdést nyitva hagyott a kritika s a további kutatás számára. A teológia is csak akkor fog bizalmatlanságot ébreszteni magával szemben s csakis akkor válik a vallásos élet ártalmára, ha kutatásainak eredményét csalhatatlan dogmák képen állítja a világ elé.

A kutató ész, mint minden kérdésben, itt is tovább folytatja munkáját s végén mégis csak rájön bizonyos tévedésekre, melyektől, mint a többi tudományágak, bizony a teológia se ment. Oldjuk fel a teológiát láncai alól; vigyük bele a szabad kutatás szellemét, amint az érvényesül más tudományokban is s a teologia visszanyeri eredeti fontos szerepét, erejét és értékét. Ekkor a teologia a vallásos életnek tényleg nélkülözhetetlen tényezője lesz, mert a változó korok szükségének és intelligenciájának megfelelően körülírja, megmagyarázza és rendszerbe foglalja vallásos hitünk tartalmát.

Fogadjuk el a vallás fogalmának azt a legegyszerűbb meghatározását, hogy a vallás Isten- és ember-szeretet. Az elmélkedő elme az emberben ezzel az egyszerű tétellel kapcsolatban is egyszerre számtalan kérdésre vár feleletet és magyarázatot. Ilyenek pl: Kit tartasz Istennek, Baalt, Jupitert, vagy azt kit Jézus atyának nevezett? Milyen az ő természete? Csakugyan van Isten? Honnan tudjuk meg, hogy ő jó és hogy őt szeretni kell? Milyen az ő viszonya a világegyetemhez és az emberekhez? Ki, vagy mi volt Jézus? Melyek az ő alapvető tanai? stb. stb. Száz, meg száz ilyen és hasonló kérdés merül fel a vallás legegyszerűbb meghatározása mellett is, melyek mind feleletet és magyarázatot várnak s melyekre a teológia van hivatva választ adni. Szükségünk van tehát teológiára.

A teológiai rendszerek természetüknél fogva a változó korok és fajok követelményeinek és intelligenciájának megfelelően állandó változásban vannak. A régiek lassankint hitelt veszítenek; tulszárnyalja őket a kor értelmi műveltsége s helyükbe újak születnek, melyek az új idők kívánalmainak megfelelően adják vissza és fejtegetik a vallásnak soha el nem avuló örök igazságait. Csak a szellem az, mely a történelem folyamán túl él minden változást, a hittételek, melyeket egykor az üdvösség föltételeinek tartottak, lassanként elavulnak és kiesnek a tudományos gondolkodás tárgyköréből, de az ilyen változások nem gyöngítik a szív igazi benső és öntudatos vallásos érzületét. Az megtörténik, hogy az ilyen változások nagy teológiai forradalmakat és egy időre krizist idéznek elő a vallásos életben, sőt még a kételkedés szelleme is kísért, mikor egyszerre csak váratlanul ép azok a tantételek inognak meg alapjaikban, melyeket századokon át csalhatatlan igazságokként tanítottak. A rázkódás után azonban még frissebb és eleve nebb erővel buzog a szívekben a vallásos érzület, mert Isten új meglátásokhoz segített. Isten országának szebb és tökéletesebb kinyilatkoztatását találjuk meg ilyenkor.

Elméletünk azonnal érthetőbbé válik, mihelyt egy konkrét esettel, pl. azzal a változással illusztráljuk, melyet az utóbbi időkben a bibliára vonatkozó teológiai nézetekben tapasztalhattunk. A múlt századig csaknem általános volt a keresztények között a nézet, hogy a bibliának minden szava magától az Istentől ered, tehát csalhatatlan. A biblia csalhatatlanságát kétségbe vonni hitelenség és eretnekség volt. A hitvitáknak és a teológiai okoskodásoknak egyetlen módszere az volt, hogy bizonyos tétel igazolására valamiképen bizonyítékot találjanak valamelyik bibliai helyben.

Ma azonban komoly teológus aligha megmerné kockáztatni ezt az állítást, hogy a keresztény vallás alapjai meginogtak, mert ez a világ bizony sokkal régebbi, mint azt a Genesis írója gondolta, vagy mert az Exodus számadatai történetileg

nem hitelesek, vagy mert a nyúl nem kérődzik, amint azt a Leviticus állítja, vagy mert az Évangéliumok telítve vannak korok eszményeivel és hogy tartalmazznak elbeszéléseket, melyek el-
lentmondásban állanak egymással. Az alap, melyen a protestáns kereszténység felépült eredetileg, a biblia csalhatatlanságának tana volt. Ez az alap ma már megingott, de ez a megingás — mint tudjuk — nem jelenti a protestáns keresztény vallás csődjét. Természetesen különbséget kell tenni a kereszténységről alkotott nézetek és maga a kereszténység között. Érthető, hogy akkor, amikor egy elmélet, mely hosszú ideig tartotta magát s kielégítette a kor értelmi színvonalát — meginog és tarthatatlannak bizonyul — egy bizonytalankodó, kételkedő időszak kezdődik az igazságot illetően, de nem sokáig tart. A vallás szelleme és ereje túl éli ezt az időt s a virradások után közelebb jutunk az igazság megismeréséhez. Ma már a kor szelleme is azt követeli, hogy a biblia irataira is elismerjük az igazságot éhező és szomjazó kritika jogát. A bibliának irodalmi termék képpen való kezelése egyáltalán nem szentségtelenség, mint azt a multban gondolták, vagy gondolják még ma is orthodox részről. A teológiának, mint becsületet komoly tudománynak, kötelessége az egyes bibliai részek és történetek eredetiségének és hitelességének kutatása és megállapítása, már csak azért is, hogy értékesség szempontjából különbséget tudjunk tenni az egyes részek között. Csak egy példát: az Eden legendája és Pál apostol hajótörése két teljesen különböző kategóriába tartozó történet és így a történeti kritika szempontjából egyenesen lehetetlenség volna azt állítani, hogy mindkettő egyforma hiteles vagy téves, hogy a kettő megbízhatóság tekintetében együtt áll vagy esik, mert egy könyvben vannak megírva.

A tudományos kritikák megállapításai legkevésbé se szállítják alább a biblia vallásos értékét s azt a kegyeletet, tiszteletet, mit iránta gyerekkorunk óta érzeni tanultunk. Sőt inkább növeli annak becsét, mert megtanít arra, hogy ami a bibliában valláserkölcsei szempontból örök és abszolút értékű, azt a fejlődő tudomány is csak igazolni tudja s így a benne való hitet még erősebbé teszi. A biblia értéke soha sem fog alább szállni: történet, költészet, profécia s az apostoli levelek útján minden időben ébresztgetni és erősítgetni fogja a mindenkor ember szunnyadó vallásos szellemét. A hit megszűnik egy könyv csalhatatlanságának értelmi elhívése lenni és szívből jövő, öntudatos megerősítése lesz mindannak, amit jónak és igaznak érzünk. Az új testamentum tanulmányozása közben ma is ép úgy, vagy talán még inkább mint eddig, Jézus személyének szellemi hatása alá kerülünk s a vele való szellemi közösségben hitünk és erkölcsiségünk ereje növekszik. Ehez a szellemi gyarapodáshoz nem szükség a biblia csalhatatlanságának elfogadása. Az, hogy a Jézus személyével kapcsolatos elbeszélésekben találunk olyan tévedéseket, melyek a hit alsóbb

szellemi nivójára vallanak s a mai tudománnyal is ellenkeznek, nem zavarja meg azt a szellemi hatást, mit az ő nagy vallás-erkölcsi személyisége gyakorol minden kor embereire.

Tény tehát az — s tulajdonképen ennek illusztrálása céljából tettem említést a modern biblia kritikáról, — hogy míg a vallás állandó tartalmu lelki élmény, addig a teológia állandó változásban van. Azokat a gondolatokat is, melyek segítségével lelkünk benső tapasztalásait, vallásos érzületünk tartalmát kifejezésre juttatjuk, állandó revízió alatt kell tartanunk. A vallás lényege állandó, a teológia a vallás *értelmi kifejtése és magyarázata* s így korok és kulturák szerint változó.

Dr. Csiki Gábor.

FERENCZY ÁRON.

Unitárius lelkész! Az Egyházat rajongó szeretettel, alázattal és mégis méltósággal szolgálja. Igazságérzetét folytonosan lefelé és felfelé megörzi s azért bármikor bátran síkraszáll. Az intézményeket és azok épületeit folytonos kitartással építteti és építi. Kertjét paradicsommá varázsolja, oltogat, méhészkedik, dísznövényeket plántál és plántáltat.

Híveit mindenre buzdítja és megtanítja s rajtuk állandóan segít. Mézet, gyümölcsöt, gyógynövényeket az arra szorúltaktól nem sajnál.

Egyszóval munkás, kitartó és józan étellel új nemzedéket nevel.

Atyailag gondoskodó ember!

Lelkészeink közül nem hiányzik ez a típus; de sokszor ritkaság számba megy.

Nagy családot nehéz küzdelemmel, de tisztességgel felnevelni, azért minden áldozatot meghozni: emberi erény- és emberi kötelesség. Azonban ezen túlmenni s felvenni egy egyházközségnek, vagy községnek az ügyét és érdekét, meglátni egy fajnak jövő hivatását s e nagy körben gondoskodni mindenkiről: ezt csak kivételes emberek, inkább lelkészek tehetik meg.

Ferenczy Áron volt medeséri lelkész épen ezt cselekedte.

Nemcsak kenyeret szerzett egyházközsége, községe számos hívének félszázados munkája alatt, hanem átalakította a közszellemet is úgy, hogy egy 5—600 lakós községből $\frac{1}{4}$ század alatt 100-nál több tanult ember, iparos és kereskedő került ki.

Áldozatkész szivéért, nagy lelkéért, irányító és gondoskodó cselekedeteiért s azért, hogy kis falujában egy félszázad alatt a legjobb vallási és erkölcsi állapotokat létesítette: hálával, köszönettel és szeretettel emlékezik róla az a nemzedék, melyet nevelt.

Pihenése legyen csendes, nyugalma áldott!

Dr. Kiss Elek.